

УДК 821.161.2.09 (09): 304.4 (051)

Галина Грабівська
Дрогобицький державний педагогічний
університет ім. І. Франка

ЦИКЛ РЕЦЕНЗІЙ НА «ГАЛИЦЬКО-РУСЬКУ БІБЛІОГРАФІЮ» І. ЛЕВИЦЬКОГО НА СТОРІНКАХ ЧАСОПИСУ «KURJER LWOWSKI»

У статті проаналізовано замітки Івана Франка про «Галицько-руську бібліографію XIX ст.» І. О. Левицького на шпальтах часопису «Kurjer Lwowski». Редакційні вимоги польськомовного видання накладали певний відбиток на публікації письменника, який проте дотримувався своїх націонацентричних принципів і активно пропагував українську культуру серед польських читачів, протистояв полонізації Галичини.

Ключові слова: націонацентризм літератури; бібліографія; рецензія; публіцистика.

Halyna Hrabowska. Cykl recenzji na «Halicko-ruską bibliografię» I. O. Lewickiego na łamach czasopisma «Kurjer Lwowski». W artykule zostały przeanalizowane notatki Iwana Franki o «Halicko-ruskiej bibliografii XIX wieku» I. O. Lewickiego na łamach czasopisma «Kurjer Lwowski». Wymagania redakcyjne polskojęzycznego dziennika zostały odzwierciedlone w publikacji pisarza, jednak on uzasadniał swoje nacjocentryczne zasady i aktywnie promował ukraińską kulturę wśród polskich czytelników, przeciwdziałał spolonizowaniu Galicji.

Słowa kluczowe: nacjocentryzm literatury; bibliografia; recenzje; publicystyka.

Halyna Hrabivska. Series of reviews on «Galician-Ruthenian bibliography» by I. A. Levitsky on the pages of the newspaper «Kurjer Lwowski». The notes of Ivan Franko about «Galician-Ruthenian bibliography of the XIX century» by I. A. Levitsky in the periodical «Kurjer Lwowski» are analyzed. The editorial requirements of the Polish edition imposes certain imprint on the writer's publication, however, he adhered to the national principles, actively promoted the Ukrainian culture among Polish readers and resisted the Polonization of Galicia.

Key words: nationalism of the literature; bibliography; review; journalism.

Співпраця Івана Франка в польськомовному часопису «Kurjer Lwowski» (надалі в тексті «К. Л.») доволі докладно описана в українському і польському літературознавстві. Цій проблемі присвячені праці Г. Вервеса, М. Зубрицького, М. Мороза, Г. Паздро та ін. Проте багато публікацій І. Франка залишаються не перекладеними українською і ще не здобулися на аналіз і наукову систематизацію. Так, відгуки І. Франка про «Галицько-руську бібліографію XIX ст.» І. Левицького на шпальтах «К. Л.» спеціально не розглядалися в літературознавстві. Із 30 знайдених нами рецензійних заміток на цю тему 23 перекладено українською мовою й опубліковано у 27 та 53 томах зібрання творів Івана Франка, 7 залишалося неопрацьованими. Ми оперуємо цими текстами у власному перекладі за першодруками. Актуальність пропонованої статті обумовлена необхідністю систематизації творчої спадщини письменника, з'ясування франкових принципів презентації української культури для польськомовного читача. Крім того, науковий інтерес для літературознавства становить спадщина відомого українського бібліографа

І. О. Левицького, якій присвячені дослідження М. Вальо, Т. Кульчицької, Н. Рибчинської М. Трегуб та ін.

«Результатом десятирічної співпраці І. Франка в газеті “Kurjer Lwowski”, — як відзначає М Мороз, — є близько 900 статей з різних питань [...], матеріали на економічні, історичні, літературні теми, відгуки на прояви тогочасного культурного і наукового життя» [5, с. 199]. На сторінках чужинської преси Франко інтенсивно пропагував українську справу, звісно, наскільки це дозволяли провідні засади редакційної політики тих чи інших видань. Одним із досить вагомих масивів таких публікацій є низка рецензій на видання І. Левицького «Галицько-руська бібліографія ХІХ ст.» (1888–1895).

Газета «Kurjer Lwowski» виходила у Львові з 31 березня 1883 р. щоденно. Вона мала консервативний напрям, симпатизувала польським шляхетським колам та цілком відповідала вимогам пересічної міської публіки. Все поступово змінюється з березня 1884 р., коли редактором часопису стає досвідчений польський журналіст Генрік Ревакович, котрий був людиною щиро демократичних переконань. З приходом Болеслава Вислоуха, Едварда Лілієна вищевказане періодичне видання набуває чітко демократичного спрямування, критично ставиться до тогочасної адміністративної влади, у зв'язку з чим газета переслідувалася цензурою та відбувались судові процеси.

Франкова співпраця в газеті саме тоді, коли вона набула демократичного спрямування, була, до слова, однією з причин, що перешкодила йому посісти кафедру української словесності у Львівському університеті. Намісник Галичини Казимир Бадені писав: «Протягом цілого ряду років Франко був співробітником львівської скандальної газети “Kurjer Lwowski”, яка вихваляла крайне радикальний напрям у кожній галузі і при цьому піднімала національно-польський патріотизм» [5, с. 190]. Статті Франка вимагали перед друкуванням погодження з головним редактором. Це саме стосувалося друкування художніх творів, які інколи, незважаючи на прагнення, письменник не міг в цій газеті помістити.

У листі до М. Драгоманова від 20 серпня 1887 р. Франко писав: «Я вступив до редакції “Kurjera Lwowskiego” — газетина чесного напрямку, противна шляхетчині і попівщині, робота не втомлююча і плата, як на мої обставини, добра, так що, друкуючи, крім щоденної роботи час від часу фейлетони — (за котрі платять особно) і кореспонденції за границею, я буду мати змогу хоч за рік отрястись з довгів» [т. 49, с. 121]. Тут варто зауважити, що Франкові сподівання сплатити борги, за твердженням М. Мороза, «виявились безпідставними» — заробітку, на який так розраховував письменник, щоб трохи поліпшити свій матеріальний стан та для утримання своєї численної родини, в газеті не вистачало.

«У наймах у сусідів» — так назвав Іван Франко свою десятирічну співпрацю в польській періодиці, зокрема в часопису «Kurjer Lwowski» (надалі в тексті «К. Л.»), штатним працівником якого він був упродовж 1887–1897 років. Після виходу у світ сумнозвісної статті про Адама Міцкевича «Ein Dichter des Verrathes» (Die Zeit: 1897 № 136) письменник був змушений покинути часопис. Ось що писав про це М. Мочульський: «Коли поет зайшов у редакцію “Kurjera Lwowskiego” його довголітні товариші та приятелі пішли в іншу кімнату, а один з них Фрилінг заявив

йому: “Pan tu nie masz miejsca” [6, с. 17–18]. Україноцентрична громадянська і творча позиція І. Франка часто спричиняла різко негативну реакцію оточення — не лише польського, а й конформістськи налаштованого українського населення Галичини. Цю позицію І. Франко виразно артикулював у своїй статті «Поза межами можливого» у вигляді національного імперативу: «Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації» [10, с. 284].

Одним із виявів франкового активного націоцентризму було послідовне і систематичне інформування громадськості про важливі події українського культурного, зокрема літературного життя. І. Франко знайомив польськомовних читачів із творчістю відомих діячів української культури, творчістю Т.Шевченка, нарисами з історії української літератури О. Огоновського, новинами театрального життя тощо. Пильну увагу письменника привернули публікації видання «Галицько-руська бібліографія XIX ст.» відомого українського бібліографа І. Левицького (1850–1913), якого М. Вальо називає творцем етнічної концепції національної бібліографії та глибоким знавцем української книги [1, 7]. У постійній рубриці часопису «К. Л.» п. н. «Театр, література і мистецтво» («Teatr, literatura i sztuka»), де Франко вмщував рецензії і замітки здебільшого на українську тематику, в № 259 від 18 вересня 1887 р. з'явилося перше повідомлення про найзначнішу бібліографічну працю І. Левицького — «*Hałycko-ruska Bibliografja XIX. stolitija z uwzhladnieniem izdanij pojawywuszycz sie w Uhorszczyni i Bukowyni. 1801–1886*» («Галицько-руська бібліографія XIX століття з урахуванням видань, що з'явилися в Угорщині й Буковині. 1801–1886») за підписом І. Fr. Автор зазначає, що під таким заголовком колишній редактор часопису «Мир» п. Іван Левицький розпочав видавати повну галицько-руську (українську) бібліографію, перший «зошит» якої й розглядається в рецензії. За оцінкою Франка, видрукований він «надзвичайно старанно» на доброму веленовому папері в друкарні Ставропігії [8, 193]. Далі рецензент анотує зміст уміщеного на обкладинці проспекту дослідження, над яким І. Левицький, за його власним зізнанням, працював уже 10 років. Франко, зокрема, відзначив, що автор бібліографії планував подати точні копії титульних аркушів усіх видань, написаних по-українськи (кирилицею, гражданкою або латиною) або українцями будь-якою мовою, а також докладний зміст періодичних видань. У передмові до першого тому «Галицько-руської бібліографії XIX ст.» І. О. Левицький зазначав, що бібліографія — це чи не єдине джерело для історії інтелектуального розвитку кожного народу і його культури взагалі. Вона відображає періоди його просвітніх змагань, є тим дзеркалом, в якому відбивається вся життєдіяльність народу [3, 4].

Пізніше, у своєму «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910) І. Франко писав про Левицького: «Він займався давно розпочатою ним працею над уложенням галицько-руської бібліографії, збираючи рівночасно матеріали для біографічного словаря всіх галицьких русинів, що чим-будь визначалися в публічному житті протягом XIX віку. Тільки в другій половині 80-их років він міг

приступити до виконання сього величезного плану. Своє видання бібліографії, розпочате 1886 р. <...>, він редагував російською мовою (нею писана передмова до першого тому, датована днем 8 (20) грудня 1888 р. і всі уваги автора в тексті), з тим наміром, щоб видання могло узискати доступ до Росії <...>. Видання виходило двоаркушевими випусками зразу раз на місяць, а далі чимраз рідше, так що другий том, доведений до р. 1886 (перший обіймав роки 1800–1860) міг появитися аж весною 1895 р., мало що не дев'ять літ по початку» [9, с. 451–452].

Саме про ці «двоаркушеві випуски» Іван Франко систематично інформував громадськість на шпальтах «К. Л.» впродовж 1887–1895 рр. Ішлося тут про задум Левицького видати біографічний словник галицьких діячів від 1772 р. до кінця XIX ст. На перші чотири випуски цього словника під назвою «Прикарпатська Русь в XIX в. в біографіях і портретах її діятелей...» (Львів, 1898–1901) Франко пізніше відгукнувся окремою рецензією в «Записках НТШ» (1902. — Т. 46. — Кн. 2. — С. 25–28), де, зокрема, відзначив: «Нема сумніву, якби такий план був виконаний, то книга Левицького була би невичерпною скарбницею відомостей і матеріалом для студій у найрізніших напрямх. Я не сумніваюся також, що Левицький — чоловік щонайбільше здібний виконати сей план: <...>. Автор з муравлиною пильністю зібрав справді величезний матеріал, перегриз масу друкованих книжок, брошур, газет, <...>. Та, не вдовольняючися тим, він повними пригорщами черпає з рукописних скарбів бібліотек (особливо, капітульних) та архівів, із парохіяльних записок і метрик, збирає написи і навіть усні традиції — все, що може послужити для його цілі. Він користується автобіографічними записками, приватними кореспонденціями або рукописними споминами, захованими досі в приватних руках, і задля того деякі його біографії мають <...> вартість джерел першої руки» [11, с. 242–245]. Словник Левицького, на жаль, не знайшов друкованого продовження (за життя автора вийшло лише згадані 4 випуски першого тому, що охоплювали літери А–Б), рукопис його об'ємної праці зберігається нині в рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України.

Перший випуск «Галицько-руської бібліографії XIX ст.», що охоплював 1801–1844 рр., за словами Франка-рецензента, «дає гідне свідчення про старанність автора і вартість видання» [8, с. 193]. Ці риси проявилися в повноті бібліографічного опису поданих у праці І. Левицького раритетних видань, а також у спростуванні помилок попередніх бібліографій. Характерно, що про недоліки праці в рецензії практично не згадано — вони бліднуть на тлі «нових речей, видобутих автором з пилу забуття» [8, с. 193].

29 листопада 1887 р. «К. Л.» умістив повідомлення (за тим же підписом — І. Fr.) про вихід «другого зошита руської бібліографії». Знову маємо, за словами Франка, три аркуші друку, дещо тіснішого порівняно з першим (у якому йдеться про 43 роки). Тепер автор подав бібліографію за неповних шість років, що свідчило про велике зростання української літератури, особливо в роках 1848–1849. Цей час, за твердженням публіциста, «являє собою добу першого загального українського руху, великого пробудження насамперед руської публіцистики і полеміки про екзистенцію руської народности» [8, с. 197]. Лише за 1848 р. подано майже 200 позицій. Але, вважав Франко, «рік той не видав ані одної речі, яка б мала вартість»

в руській літературі. Однак автор, наголошує рецензент, «із воістину мурашиною запопадливістю» зібрав велику кількість «відозв, маніфестів, оголошень, полемічних і апологетичних листівок». Тут також зафіксовані «промови руських послів у віденському Сеймі, численні руські статті і документи, вміщені в польських і німецьких часописах» [8, с. 197]. Вельми цікавим є те, що Франко пише про видання створені поляками, і відзначає, такий автор, як Б. Щуцький писав далеко «кращою, живішою і чистішою народною мовою, ніж самі тодішні українці». «Метод автора “Бібліографії” і друкарський бік видання, — робить висновок Франко, — заслуговують на найвищу похвалу» [8, 197].

31 березня 1888 р. Іван Франко повідомляє про вихід книжки обсягом на 60 сторінок під заголовком «Hałucko-russkaja Bibliografja za 1887 h.» («Галицько-руська бібліографія за 1887 р.»). Праця, про яку йдеться, становить продовження колосального проекту Івана Левицького. Згідно з нею за минулий рік у Галичині, на Буковині та Угорській Русі вийшло загалом 280 видань українською, польською, російською, чеською та іншими мовами. В книжечці, за словами Франка, «старанно укладений покажчик осіб і творів з поясненням багатьох псевдонімів і криптонімів» [8, 204]. І насамкінець, така заувага автора замітки: «Час би вже русинам покінчити зі старою традицією друкування своїх творів на нужденній бібулі, в нехристиянських форматах, сказати б, у жебрацькій одежі» [8, с. 204]. Рецензія подібного змісту під таким самим заголовком була згодом опублікована в журналі «Киевская старина» (1888. — Т. 21. — Кн. 5. — С. 32–33). Тут Франко дещо критичніше аналізує видання галицьких русинів за поточний рік. Він зауважує, що з 280-ти номерів 80 або зовсім не мають жодного стосунку до літератури, або надруковані іноземними мовами, а решта, за винятком декількох книг, альманахів та близько десяти журналів, не має майже жодного значення для розумового розвитку країни. [2, с. 32–33]. Цю інформацію Франко-рецензент не вважав за доцільне подавати польськомовному читачеві. У цьому зауваженні прочитується надзвичайно важлива стратегічна настанова І. Франка на створення і пропаганду, сучасною мовою кажучи, «культурного бренду Україна».

Важко не погодитися з думкою П. Іванишина, який порівнює ті часи з культурним становищем у сучасній Україні: «Схожа культурно-політична ситуація склалася була наприкінці XIX — на початку XX ст. Тоді бездержавна нація в особі свого інтелектуального проводу випрацьовувала різні осучаснювальні моделі. Н жаль, найменш почутими виявилися пропозиції українських культурних націоналістів, між ними, ключової постаті того періоду – Івана Франка. Більш ніж сумні наслідки такої політичної та духовної глухоти не забарилися і добре відомі: чорну добу бездержавності було продовжено ще на сімдесят років після програшу Визвольних Змагань 1917–1920 рр. Тому в наш час видається незайвим осмислити націософську спадщину І. Франка ще й під оглядом питання модернізації українського буття» [4, с. 90–91].

Націоцентрична стратегія І. Франка дається взнаки навіть у коротких рецензіях, які часом мають не лише констатаційно-оцінний, а й рекомендаційний характер. У № 153 «К. Л.» від 3 червня 1888 р. йде мова про шостий випуск «Бібліографії», котрий завершуватиме перший том видання за 60 років. У ньому, висловлює

сподівання публіцист, будуть доповнення, «системний покажчик і передмова» [12, с. 5]. Другий том теж виходитиме «зошитами» ще восени 1888-го. Однак уже 14 липня 1888 р. у замітці без підпису читаємо про те, що шостий «зошит» (до кінця 1860 р.) не може завершувати перший том. «Покажчик, як і підсумкові відомості, — за твердженням Франка, — займуть ще цілий сьомий випуск», котрий є «справжньою оздобою і ключем для цілого видання і надає йому значно більше вартости» [8, с. 206]. Автор повідомляє, що до випуску долучена брошура І. Левицького, в якій він полемізує з професором О. Огоновським (автором багатомної «Історії руської літератури») з приводу деяких особливостей історії галицько-руського письменства [8, с. 206].

У № 238 від 27 серпня 1888 р. «К. Л.» було вміщено повідомлення про те, що в Росії уряд заборонив «Бібліографію», оскільки в ній містяться уніатські матеріали, і, що головне, праця «демонструє *ad oculos*», тобто поза межами Росії розвивається самостійна і де в чому багата руська (українська) література, а, як відомо, «такої нема і не сміє бути». Отож, як зазначає І. Франко, цей «схвальний» захід самодержавства наводить на гадку прислів'я: «*Quem Deus perdore vulr, dementat*» (Кого Бог хоче знищити, того позбавляє глузду) [13, с. 2].

У № 7 від 7 січня 1889 р «К. Л.» йдеться про 7-ий «зошит» «Бібліографії». Тут маємо закінчення «дуже докладного і старанно складеного покажчика осіб і реалій, про які мовиться у першому томі» [7, 253]. Дуже важливою є полемічна заувага І. Франка щодо фундаментальних особливостей духовного розвитку Галичини («Червоної Русі»). Автор «Бібліографії» вважав, що лише «старий, історичний напрям був рушієм національного розвитку Галицької Русі, а національний, українофільський, напрямок вніс у цей процес замішання і розлад» [7, с. 253]. Франко заперечує таке твердження, акцентуючи увагу на тому, що самі факти, які згромадив бібліограф, повинні б переконати його в іншому. Публіцист підкреслює, що вже у XVIII ст. «розпочалося поживавлення української літератури», вона «набрала актуального, національного значення». «Все те, що можна було б закинути передмові, — пише Франко, — не знижує вартості самого тексту “Бібліографії”, перший том якої нині закінчений і є цінним надбанням української літератури» [7, 253].

Упродовж 1890-1893 рр. Франко повідомляв про вихід наступних «зошитів». Він періодично інформував і про підготовку «нової публікації» — словника «Прикарпатська Русь в XIX ст. у життєписах і портретах її діячів (1801–1890)». Це видання має опиратися на автобіографії та архівні джерела. «Про подібну працю варто подумати і полякам», — зауважив публіцист [8, с. 330].

Нарешті у статті без підпису (18 квітня 1894 р.) повідомляється, що (з виходом 32-го випуску, тобто 25-го другого тому) «текст Бібліографії вже повністю готовий». А вказаний «зошит» містить доповнення, серед яких повний «руський» текст «розшукового листа за Кошутом», який недавно віднайшов Франко (либонь, тому стаття не підписана. — Г. Г.) в архіві однієї з церков на Турківщині. Це справді красномовний штрих до характеристики Франка — вченого і краєзнавця — мандрівника по рідному краю. Загалом у «Галицько-руській бібліографії» налічується 3420 позицій. Тут спростовується «неприємна помилка». Вірш Юрія

Федьковича «Пречиста Діво, радуйся, Маріє», що його польською мовою переклав Болеслав Червінський (переклад опубліковано в «К. Л.» 1886 р. № 52), автор «Бібліографії» приписав Франкові [8, с. 454].

У повідомленні від 15 травня 1895 р. про вихід 37 «зошита» (у тексті помилково 87. — Г. Г.) автор пише, що в цій публікації маємо відомості про редакторів галицько-руських часописів (їх 107), а також перелік усіх творів таких письменників та публіцистів, як Ружицький, Романчук, Токачович, Свенцицький, Старицький, Стебельський, Микола і Корнило Устияновичі, Федькович, Франко, Цеглинський та ін. З виходом наступного останнього «зошита», повідомляє Франко, ця блискуча праця буде, врешті через 7 років, завершена [8, с. 485].

Як бачимо, Іван Франко пильно стежив за всіма проявами суспільно-культурного життя українців, зокрема, і в науковій галузі. Будучи штатним працівником «К. Л.», він намагався подати полякам якнайширшу інформацію, розкриваючи намагання українців до самоутвердження.

Обґрунтовуючи метод «методологічної верифікації» у застосуванні до вивчення української літературної класики, П. Іванишин слушно зауважує: «Очевидно, що будь-який культурний імперіалізм обирає об'єктом своєї фальсифікації опорні елементи того чи іншого національного універсуму» [4, с. 85]. У низці праць дослідника багато уваги приділено дискусіям зі спробами дезавувати історичну значущість постатей Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та ін. українських класиків у сучасному літературознавчому дискурсі, і вирізняє дві основні асиміляційні небезпеки: русифікацію і вестернізацію. Обидві вони деструктивні щодо українського культурного простору, тоді як єдиною конструктивною відповіддю на виклики сучасності є націоцентрична концепція І. Франка, яка сьогодні може стати тривкою основою для культурної модернізації України. Це означає осучаснення, адаптацію чи відродження національних культурних традицій, вироблення власного шляху, котрий би забезпечив утвердження України як рівноправного партнера у світовому культурному процесі. Саме з таких позицій виступав свого часу Іван Франко, активно і по-сучасному презентуючи українську культуру польськомовному читачеві, пропонуючи зразки методологічно виваженої, ґрунтовної і послідовної аналітичної та інтерпретаційної наукової стратегії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вальо М. Фундатор української бібліографії / М. Вальо // Іван Омелянович Левицький. Збірник наукових праць. — Львів, 2002. — С. 7–15.
2. Галицко-русская библиография за 1887 г. // Киевская старина. — 1888. — Т.21, кн. 5. — С. 32–33.
3. Галицко-русская библиография XIX-го столетия с увзглядненіем русских изданій, появивившихся в Угорщине и Буковине (1801–1886). — Т. 1 Вып. 1. — Львов, 1887. — С. IV.
4. Іванишин П. Іван Франко і національне буття: герменевтичні акценти: монографія / Петро Васильович Іванишин. - Дрогобич: Посвіт, 2016. - 172 с.
5. Мороз М. До питання атрибуції творів І. Франка в газеті «Kurjer Lwowski» / М. Мороз // Питання текстології. Іван Франко. — К.: Наук. думка, 1983. — С. 188–216.
6. Мочульський М. З останніх десятиліть життя Івана Франка / М. Мочульський. — Львів, 1938. — 212 с.

-
7. Франко І. Галицько-руська бібліографія XIX ст. // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. — К.: Наук. думка, 1980. — Т. 27. — С. 253–256.
  8. Франко І. Галицько-руська бібліографія XIX ст. / Іван Франко // Франко І. Додаткові томи до зібрання творів у 50-ти томах. — К.: Наук. думка, 2008. — Т. 53. — 830 с.
  9. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1910 р. / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. — К.: Наук. думка, 1980. — Т. 41. — С. 451–452.
  10. Франко І. Поза межами можливого / Іван Франко // Франко І. Зібр. творів: у 50 т. - К.: Наук. думка, 1986. — Т. 45.
  11. Франко І. Прикарпатська Русь... / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. — К., 1980. — Т. 47. — С. 242–245.
  12. [Franko I.] *Hałycko-ruska Bibliografija XIX. stol.* // *Kurjer Lwowski.* — 1888. — № 153 (3.VI). — S. 5.
  13. [Franko I.] *Hałycko-russkaja Bibliografija* // *Kurjer Lwowski.* — 1888. — № 238 (27.VIII). — S. 2.